

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уреднички одбор:

др *Алексић Радомир*, др *Грицај Ирена*, др *Коларич Рудолф*, *Конески Блаже*
др *Николић М. Берислав*, др *Павловић Миливој*, др *Пецо Асим*, др *Пешикан Мићар*,
др *Стевановић Михаило*, др *Храстић Мајла*

Главни уредник
М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXVI — св. 1-2.

БЕОГРАД
1963—1964.

ЈЕДАН ОСОБИТИ АКЦЕНАТ ПРИДЕВА КОД ВУКА, ДАНИЧИЋА И У НАРОДНИМ ГОВОРИМА

1.

Свака радна заједница, по неопходности саме ствари, ствара своју номенклатуру и термине, јер су утврђени називи прека потреба сваке праксе. Они обично настају у ужим радним јединицама, на једном сектору делатности и привређивања, па се онда преносе и шире заједно са производима извесне привредне гране и тако постају опште-народни. Наш народ је у разним областима рада и привређивања, као и на подручју своје културе, стварао називе који су му били потребни у радној и животној пракси.

Кад сам сакупљао грађу за дијалектолошки атлас, запазио сам једну живу и јако распрострањену терминску везу описног придева у одређеном виду са именицом. Она је особита у погледу акцента придева, али је и сасвим обична у говорима централне Србије. То су називи типа: *мекѝ сыр*, *шврѝи сыр*, *слаѝкѝ вино*, *чѝсѝѝ сѝшо*, *рѝшкѝ сѝшо*, *врѝћѝ хлѝб*, *врѝћѝ раѝкија*, *ладнѝ раѝкија*, *лакѝ сѝрѝна*, *ѝѝшкѝ сѝрѝна* (код кантара), *ѝѝћѝ дѝше*, свој хлеб једе *ѝѝћѝ брѝгу* води, *ѝѝснѝ јѝло*, *мѝснѝ јѝло* и сл.

Овакви називи су врло обични и чести у говору Груже (Бѝрач, Љѝљѝци), Рудника (Нѝваде) и Качера (Кѝзељ), где сам их и запазио и записивао, али они нису особина само ових говора, већ се они могу наћи, као што ћемо видети, у свим новијим новоштокавским говорима.

Ови називи које смо навели и многи други ове врсте показују једну сасвим особиту синтаксичку функцију одређеног вида придева. Облик одређеног вида описних придева са ' акцентом толико се специјализовао у овој функцији да ове везе, ови називи чине *ѝосебне речи* — врши се *лексикализација* синтагми. Вук Караѝић је у свом Рјечнику многе овакве називе и имена ставио као засебне речи: *дѝгѝ ѝѝшка*, (и *вѝљѝ ѝѝшка*), *вѝѝѝ рѝбро*, *мѝснѝ дѝн*, *сѝрѝшнѝ сѝд* (и *сѝрѝшнѝ ѝра*, у Ц. Г.), *главнѝ нѝвац*, *мѝкрѝ кѝмсѝво*, *ѝѝснѝ дѝн*, *вѝѝнѝ мѝка*;

Дуга (манастир у Кучима), *Дуга крџава* (долина у Херцеговини), *Дуга њолана* (у Хрватској), *Светија Гора*, *Светија њеџика* и др.

Особитост ових назива, који се чешће срастају у народним говорима него у књижевном језику, чине ове њихове основне карактеристике :

а) кратки узлазни акценат ' , тзв. акценат крајњег слога, у облику одређеног вида описних придева место " или ^ акцента : *мекѝ* м. *мѝкѝ*, *шврѝ* м. *шврѝ*, *слѝкѝ* м. *слѝкѝ*, *чѝсѝ* м. *чѝсѝ*, *рѝшкѝ* м. *рѝшкѝ*, *врѝћѝ* м. *врѝћѝ*, *хладнѝ* м. *хладнѝ*, *лѝкѝ* м. *лѝкѝ*, *шѝшкѝ* м. *шѝшкѝ*, *шѝћѝ* м. *шѝћѝ*, *идснѝ* м. *идснѝ*, *мрснѝ* м. *мрснѝ*.

б) описни придев овде није у својој основној функцији, у атрибутској *описној функцији*, кад се врши стварни опис предмета — *карактеризација* (какав?), већ је он сад у *називној функцији*, кад се врши издвајање предмета — *индивидуализација* (који? које врсте?), издвајање из једне опште категорије у посебну врсту. У првом случају придев има пуно лексичко значење, у другом његово је значење апстрактно значење односа, јер је узето само као знак или карактеристика за предмете једне врсте. У овим *називима* придев постаје *иридев врсте*, који служи за назив предмета једне врсте.

Одређени вид код описних придева представља једно чисто категоријално граматичко значење, па је отуда придев у њему друкчији и по значењу и по функцији. У одређеном виду придев у знатној мери губи своје пуно лексичко значење и нема више основну функцију придева, описну функцију, кад се врши стварни опис предмета, кад се показују стварне особине предмета — што је случај кад се употреби основни облик придева, неодређени облик. По своме постанку, знамо, то је нов облик код описних придева: *добра* нго = , оног доброг, оног што је добар', који нам служи кад у нашем говору само *иоказујемо њознаѝ одређен њредмеѝ*¹, служећи се придевом као знаком или карактеристиком по којој се предмет одликује од других истих предмета, те сад придевско значење служи као карактеристика за издвајање предмета у посебну врсту. Ово придевско значење, које је по природи својој апстрактно категоријално граматичко значење, битно се разликује од пуног лексичког значења основног облика придева, који служи за стварни опис предмета.

¹ Назив облика *одређени вид* и дефиницију његовог значења *њознаѝ њредмеѝ* треба разумети : да се њиме исказује *већ њознаѝ и одређен њредмеѝ*, што значи да се сад не врши одређивање предмета, његов стварни опис. То је за наш израз сада ирелевантно. Стварно одређивање предмета, његов стварни опис чини се основним обликом придева који и по значењу и по функцији стварно представља придевску реч.

дублетне акценте у одређеном виду код многих описних придева. Ова појава никако није формалце природе и пука случајност, већ је она, видећемо, била условљена како гласовним и морфолошким тако и функционално-синтактичким потребама. Пре него што пређемо на разјашњење њеног постанка и развитка, навешћемо потврде дублетских акцената у облику одређеног вида описних придева које су забележили наши акцентолози и дијалектолози.

Бура Даничић је још 1863. године у својим Облицима навео око 22 описна придева са „двојаким“ акцентом у облику одређеног вида: *дуги* и *дуги̇*, *мекѝ* и *мекѝ̇*, *мркѝ* и *мркѝ̇*, *свѣтѝ* и *свѣтѝ̇*, *чѣстѝ* и *чѣстѝ̇*, *вѣштѝ* и *вѣштѝ̇*, *гладѝ* и *гладѝ̇*, *жѝштѝ* и *жѝштѝ̇*, *крајѝ* и *крајѝ̇*, *крѣјѝ* и *крѣјѝ̇*, *мрсѝ* и *мрсѝ̇*, *дблѝ* и *дблѝ̇*, *илѝштѝ* и *илѝштѝ̇*, *идзѝ* и *идзѝ̇*, *идсѝ* и *идсѝ̇*, *рѣштѝ* и *рѣштѝ̇*, *сѝштѝ* и *сѝштѝ̇*, *слдѝ* и *слдѝ̇*, *сѝрѝ* и *сѝрѝ̇*, *сѝрѝштѝ* и *сѝрѝштѝ̇*, *штѝ* и *штѝ̇*, *ѝскѝ* и *ѝскѝ̇* (стр. 45).

Кад је касније Даничић систематски изложио акценте придева који се налазе у Рјечнику Вука Ст. Караџића (Рад XIV, 1871), додао је овим придевима *мѝкрѝ* и *мѝкрѝ̇*, *штѝштѝ* и *штѝштѝ̇*, *вѣштѝ̇*, *вѣштѝ̇̇*² (за последња два Д. каже да не зна имају ли и акценатске облике *вѣштѝ̇* и *вѣштѝ̇̇*) и ове који имају облик само одређеног вида и само са акцентом крајњег слога: *глѝхнѝ* (недеља), *дѝсѝ̇*, *кѝсѝ̇*, *крѣчѝ̇*, *лѝсѝ̇*, *нѝштѝ̇*³, *ручѝ̇*, *сѝрѝ̇*, *сѝрѝ̇̇*, *штѝ̇*, *штѝ̇̇*, *чѣштѝ̇*, *чѣштѝ̇̇*, *редѝ̇* (стр. 221). Сви ови описни придеви налазе се у акценатским типовима: I 16 *благѝ*: *благѝ̇*, I 2 *здравѝ*: *здравѝ̇*, II 16 *гѝракѝ*: *гѝракѝ̇*, II 46 *аа бѝстарѝ*: *бѝстарѝ̇*.

У народним говорима, поглавито новијим штокавским који имају пренесене старе акценте, ова акценатска појава је јако распрострањена на широкој територији. Тако је Решетар³ у дубровачком говору, поред придева који су код Даничића, забележио и ове:

благ: *благѝ̇*: *врѝштѝ̇* и *врѝштѝ̇̇*, *глѝхѝ̇* и *глѝхѝ̇̇*, *лѝштѝ̇* и *лѝштѝ̇̇*, *гѝстѝ̇* и *гѝстѝ̇̇*, *штѝ̇штѝ̇* и *штѝ̇штѝ̇̇*, *слѝ̇* и *слѝ̇̇*, *сѝхѝ̇* и *сѝхѝ̇̇*;
 здрав: *здравѝ̇*: *слѝбѝ̇* и *слѝбѝ̇̇*, *чѝстѝ̇* и *чѝстѝ̇̇*;
 гѝрак: *гѝркѝ̇*: *гладѝ̇* и *гладѝ̇̇*, *ѝразѝ̇* и *ѝразѝ̇̇*, *мѝсѝ̇* и *мѝсѝ̇̇*;

бѝстар: *бѝстрѝ̇*: *бѝстѝ̇рѝ̇* и *бѝстѝ̇рѝ̇̇*, *дѝштѝ̇рѝ̇* и *дѝштѝ̇рѝ̇̇*, *фрѣштѝ̇* и *фрѣштѝ̇̇*, *фѝлсѝ̇* и *фѝлсѝ̇̇*; затѝм *бѝсѝ̇* и *бѝсѝ̇̇*, *гѝлѝ̇* и *гѝлѝ̇̇* (с. 129).

² Б. Даничић, Српски акценти. Београд 1925, стр. 214. — даље сви наводи су по овој књизи.

³ М. Решетар, Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten. Wien, 1900. S. 129.

М. Московљевић даје још више потврда из поцерског говора за акценат крајњег слога у облику одређеног вида код описних изворних придева⁴. Он, поред Даничићевих и Рещетарових примера, бележи и ове придеве :

благ: бла́гй: *кру́ий* и *кру́ий*, *шврди* и *шврди*, *шуйи* и *шуйи* (СДЗБ II, 352), само са ' акценатом: *кривй*, *млакй*, *чврсий* (Акц. систем, 39);

здрав: здра́вй: само са ' акценатом — *здравй*, *крый*, *лдишй*, *ндвй*, *йравй*, *йрдсий*, *йуни*, *сийни*, *сийрми*, *вейй*, *лакй*, *врели*, *зрели*, *шрули*; за ове придеве М. каже да неки могу имати и " акценат, али ретко и да нема поузданог примера (Акц. сист. 41). Мислим да је ' акценат код ових придева у зависним падежима, а да у номинативу могу имати " акценат: *здравй*, *крый*, *ндвй*, *лдишй* итд. (в. ниже о томе).

збрак: збркй: само са ' акценатом — *збркй*, *зрдни*, *злайни*, *једри*, *крујни*, *масни*, *мирни* (и *мирни*), *мрачни*, *мујни*, *йрсни*, *равни* (и *равни*), *ружни*, *шесни*, *шрезни*, *шамни*, *шрудни* (за жену), *шуйли* (Акц. сист. 39). Придеви овога типа, пре него претходног, морају имати и ^ акценат у одређеном виду, нпр. *збркй*, *злайни*, *мрачни*, *мујни*, *шамни* и сл., јер је овај акценат остао стабилан и није био угрожен са продирањем новог конкурентног акцента крајњег слога, и он није код ових придева никада постао видски акценат (в. ниже стр. 381).

биснар: биснйрй: само са ' акценатом — *вийки*, *гийки*, *владжнй*, *ниски*, *блайни*, *гадни*, *гласни*, *ждрѣбни*, *жйшнй*, *јасни*, *родни*, *сдчнй*, *хлебни*, *чудни*, *брдни*, *модри*, *дуили*, *десни*, *ндћни*, *ручни*, *цвѣшнй*, *часни*; *глувни*, *мушки*, а затим са дублетним акцентима: *крѣйки* и *крѣйки*, *крѣйки* и *крѣйки*, *јадни* и *јадни*, *кишнй* и *кишнй*, *крѣчнй* и *крѣчнй*, *мдћни* и *мдћни*, *дблй* и *дблй*, *биснйрй* и *биснйрй*, *хйшйрй* и *хйшйрй* (Акц. сист. 41). Овде су већином изведени придеви, о којима ћемо посебно говорити, после описних придева који су неизведени.

Г. Ружичић је у пјеваљском говору забележио мало потврда за ' акценат⁵: *слашкй*, *сийни*, *мркй*, *крый*, *мекй*, *лакй* (стр. 143), *шуйи*, *свѣйи* (144), *чистй*, *вийи*, *шйји* (145), *гладкй*, *шанкй*, *йдснй*, *ускй*, *ниски* (145), а за придеве типа збрак: збркй изричито каже да немају као код Даничића *шѣшкй*, *мрснй*, *рѣйки* и сл.

⁴ М. Московљевић, Акценти именица и придева у поцерском говору, СДЗБ II, 1911. Акценатски систем поцерског говора, Београд 1928.

⁵ Гојко Ружичић, Акценатски систем пјеваљског говора СДЗБ III, 1927.

Ј. Вуковић има нешто више потврда овог акцента у Пиви и Дробњаку⁶: *мрќи, крџи, лакџи, ведџи, чџији* (278), *врџишќи, гџишќи, глџишќи, слашќи, џски*; *вишќи, сишќи, брџишќи* (281); затим *крашќи* и *крџишќи, жџишќи* и *жџишќи, џлишќи* и *џлишќи, круџишќи* и *круџишќи, сџишќи* суд, али увек *мрџишќи* и *рџишќи* (283).

А. Пецо установљава посебне акценатске типове у херцеговачком селу Ортијешу код Мостара⁷, као Вуковић у Пиви: *мџк: мџки: мрџк: мрџки, лџк: лџки* одн. *лџхак: лџхки*; затим тип *џданк: џданки: вишћак: вишћки, глџдак: глџџки, крџџак: крџџки, мрџзак: мрџски, нџзак: нџски, сладак: слашќи, џданак: џданки, џзак: џски* (и *џски*); онда *сишћан: сишћни* и *вџџан: вџџни* и *вџџан: вџџни*; затим *крашќи: крџишќи, џлишќи: џлишќи* (стр. 39).

Б. Николић је у говору Тршића забележио ове примере: *здравџу сџиранџу, слабџи, блџга, џушџа ракиџа, џднџ шџџе, лџднџ вџдџе, на равнџм мџсџишћма, џрџднџ шањџре, вел'кџ гџмно, мџшџори* (Јужносл. филолог XXIII, стр. 268).

У говору Мачве Николић је забележио више примера: *ндџи, ндџу кџшуљу, ндџе џџанке, у ндџим џџанцима* (Јужносл. филолог XXIV, стр. 321); *дџгџ лџшџре, мрџке бџндџе, џравџ шџдр, чџсџи џонџдељак; врџишќи, врџџе вџдџе, гџсџишќи, круџишќи, лџџџ џушџа, џушџе ракиџе, мџдџе, свџџишќи, сџџи, чџсџишќи, белџк брџишћна, глџвнџ гџдџови* (стр. 322); *мџдрџа, дџшџиџа чџшќа, џднџ бџсџан, џднџ вошќа, џднџ, џданки; брџни, јџднџ, сишћни, слашќи, смрџишќи, чџснџ џбсџи, гџркџ џрџџу, злџишќи зџб, круџишќи кџџус, лџднџ ракиџе, рџџџџ сџишћ, шџснџ сџкџк* (стр. 324).

Николић објашњава ове акценте као „узајамно прожимање разних акценатских типова“, и мисли да је процес ширења овог акцента на шумадијско-војвођанском терену био „ефикасан“ „управо благодарећи интимнијем додиру представника двеју говорних зона: једне западније (босанске) која је по свој прилици имала типове *ндџ: ндџи, дџг: дџгџи, мџд: мџдџи* (дакле ситуацију ближу чакавској) и друге источније (србијанске) која је по свој прилици имала типове *ндџ: ндџи, дџг: дџгџи, мџд: мџдџи* (ситуацију блиску између осталог и источно-херцеговачкој)“ (стр. 322-323).

У говору Срема Б. Николић је забележио: *свџџишќи, шџџџи, врџџџи, мџдџи* (Сремски говор, 1964, стр. 278); *крџишќи, круџишќи, шџџџишќи* (стр. 278); *мџки, дџгџи, ндџи* (и *ндџи*), *чџсџишќи* (стр. 279); *џднџ, сишћни, слашќи, џданки, гџднџ, мџдрџи* и *дџснџ, крџснџ, нџџни, рџчнџ* (стр. 280).

⁶ Ј. Вуковић, Акцент говора Пиве и Дробњака, СДЗБ X, 1940.

⁷ А. Пецо, Акцент села Ортијеша, Грађа X (1961) Научног друштва НР Босне и Херцеговине у Сарајеву.

3.

Акценат ` код ових описних придева у облику одређеног вида познат је под именом акцента крајњег слога, нпр. *mekŭ* < *mekŭ*, како и налазимо у нашим старијим говорима са непренесеним акцентима, нпр. *muškŭ* — у Прчњу (Реш. 130). Наши акцентолози Решетар, Ившић, Белић утврдили су да је овај акценат врло стар и да припада прасловенском. Проф. Белић је још показао да је могло бити врло мало придева с таквим акцентом у облику одређеног вида. Треба показати како се могао толико проширити овај акценат, који су били стварни разлози његовом ширењу.

Решетар је после навођења потврда из северночкавског *novŭ* (Nemenić, 3, 19), севернокајавског *očnŭ megnenje*, *dušnŭ list*, *dobrŭ Jezusŭ*, *dragŭ opat Makari! vrŭŭ čovek* (Valjavec, Rad 121, стр. 136—137), јужног кајавског (пригорског) *mrskŭ*, *pešŭ*, *lovskŭ*, *tackŭ*, *ljuckŭ* (Rožić, Rad 116—153-4), а затим позивајући се на руске примере *живѡѡ*, *кривѡѡ*, *скуѡѡ*, *худѡѡ*, *святѡѡ* (Вост. 271) закључује: „Тешко је посумњати да и ова врста акцента одређеног вида припада прасловенском“ (Ib. id. S. 130). Поред дубровачких потврда у којима је пренесени акценат, Решетар је дао и потврде за старије штокавске говоре (Прчањ и Озрињих) с акцентом на крају: *vratnŭ*, *petnŭ*, *đavoljŭ*, *puščanŭ*, *peščanŭ*, *zemljanŭ*, *muškŭ*, *vjenčanŭ*, *voštanŭ*, *crkvenŭ* (S. 130).

Ст. Ившић је, кад је објашњавао ^ акценат код придева типа *blāg*: *blāgŭ*, само узгред додирнуо и питање дублетног ` акцента у облику одређеног вида⁸. За акценатски облик *drāgl* < *drāgl* И. каже да „није обладао у читавом штокавском подручју, јер се често *mjesiŭo* њега (ИС) налази и такав акценат, који одговара руском“, нпр. *drāgl*, *glŭhl*, *mlādŭ*, *sŭhl* (према рус. *дорогѡѡ*, *глухѡѡ*, *молѡдѡѡ*, *сухѡѡ*) — у Дубровнику, *svetŭ* и *čestŭ* — у Даничића, *ljutŭ*, *svŭtŭ* — у Шаптиновцу. Интересантно је овде напоменути да Ившић сматра овај акценат видским, а не дублетским акцентом за придев врсте, иако је у посавском говору овај акценат скоро увек бележио у форми назива⁹: нпр. *bŭsŭga svŭta*, *novŭ raklja*; *Sočnŭ šuma*, *strašnŭ sŭd* (стр. 49), *Slobŭdnŭ vlŭst* (село), *đuševnŭ raklja*, *crkvenŭ zemlja*, *sunčanŭ vručna* (ст. 51). Овде И. даје и ове потврде: *čistŭ*, *mokrŭ*, *sitnŭ*, *slatkŭ*, *vlažnŭ*, *tujŭ*, *mlādŭ*, *petnŭ*, *vratnŭ* (и *vratnŭ*), *vražjŭ*, *vučjŭ*, *zečjŭ*, *kisèlŭ*, *novŭ*, *muškŭ* (и *muškŭ*), *brockŭ* (:Brod), *lanjskŭ*, *svinjskŭ* (и *svinjski*), *selskŭ*, *ostrovskŭ* (: Ostrovo) и др.

⁸ St. Ivšić, Prilog za slovenski akcenat, Rad 187 (1911), стр. 177.

⁹ St. Ivšić, Današnji posavski govor, Rad 197 (1913).

Овде можемо сад навести још неке потврде М. Ваљавца из кајкавског¹⁰: *božanska pravica, divljé fige drevo, dobré volje, duhovni venec, ljudské škode, vu ljucké posle, gošćenje mirovno, muškóga spola, nebeském darom, očnô megnenje* (Augenblick), *nočni pokoj* (Nachtruhe). Ваљавец је дао и дефиницију придева с овим акцентом: кад треба да се „изрече што строго извјестно, као у наговору у вокативу [у називу у обраћању], а навластито у случају гдје Нјемцу раби супстантив сложен од два супстантива, нпр. *Augenblick, Nachtruhe-nočni pokoj* итд“.

Проф. А. Белић је објашњавајући метатонију акцента у прасловенском¹¹, управо на појави постанка одређеног вида, са више страна додирнуо питање акцента последњег слога: питање његовог постанка, његове ограничености првобитно само на придеве који су имали првобитно кратак вокал у корену (његов б. тип: *bǫso: bosǫ (< bosǫje)*), питање његовог каснијег ширења у штокавском и на придеве других акценатских типова. На примерима из каставског чакавског оң утврђује да је акценат крајњег слога првобитно био само на придевима као што су *bosǫ, oštri, teplǫ, novǫ* (стр. 36), а после скраћивања старог акута ' > ", могао се јавити и код придева и са првобитно дугим вокалом у корену: према *bǫlnǫ и drobnǫ, lovnǫ, očnǫ* добило се и: *lahkǫ, tankǫ, teškǫ, uskǫ, mehǫ, mrzǫ, glatkǫ, krhǫ, lačnǫ, niskǫ, dubnǫ, ručnǫ sekira, slatkǫ (slatkǫga), gradski, muški* (стр. 36-38. Приближавајући се акценатским типовима *gǫlo: gǫlǫ* и *dǫbro: dǫbrǫ* и стапајући се с њима у један тип у прасрпском, тип *bǫso: bosǫ* добија у одређеном виду и дублетни акценатски облик *bǫsǫ*, као *gǫlǫ, dǫbrǫ*. Тако су код ових придева добивени дублетни акценти у одређеном виду: *bǫsl* и *bosǫ, tǫplǫ* и *teplǫ, tǫškǫ* и *teškǫ, ũskǫ* и *uskǫ, gǫll* и *golǫ, dǫbrǫ* и *dobrǫ*, где су сад акценатски облици *golǫ* и *dobrǫ* — нови аналошки, а у осталим примерима такви су облици *bǫsl, tǫplǫ, tǫškǫ* итд. Акценат крајњег слога Б. такође сматра прасловенским, и као потврде за то му служе руски и кашупски. Оң даје и његово фонетско-гласовно објашњење: „Облик *světi* по својим квантитетско-акценатским особинама јасно показује да је из прасловенског добивено **světyi, *světaja* и сл.; а такво се скраћивање дужине првог слога у оваквом положају уопште јавља још у прасловенском“ (стр. 43). „Према томе јасно је да смо напореда са *svěťz: světyi* имали *světyi* у одређеној ф.“ Ширење акцента крајњег слога код описних придева, за шта су наводили потврде Даничић, Решетар и Московљевић, проф. А. Белић објашњава аналошким путем:

¹⁰ М. Valjavec, Rad 121 (1895), стр. 137.

¹¹ А. Белић, Акценатске студије, Београд 1914.

„Паралелизмом облика *вѣиѣхѣ* и *вѣиѣхѣ*, *мѣкрѣ* и *мѣкрѣ* и сл. који је на показан начин добивен, ови су придеви *ѣодсѣакли* (ИС) јављање новог типа одређене форме и у придева који су у почетку могли имати акценат једино на првом слогу одређене форме: тако поред правилног и старијег облика *вѣиѣкѣ* имамо и *вѣиѣкѣ*, поред *гладѣкѣ* и *гладѣкѣ*, *сѣиѣнѣ* и *сѣиѣнѣ*, *слѣиѣкѣ* и *слѣиѣкѣ*, *ѣускѣ* и *ѣускѣ*“ (стр. 40).

4.

Објашњење *ѣодсѣанка* овог акцента крајњег слога у одређеном виду код неизведених описних придева, засновано на фонетско-гласовним средствима и компаративно-историјским фактима, сасвим је довољно и убедљиво. Али одржавање овог акцента као дублетног од времена прасловенског до данас и његово велико ширење, како у територијалном смислу тако и у погледу јављања код тако великог броја придева, — не може се објашњавати само аналогијом акценатских типова, већ је морало бити и стварних разлога за то. Поготову што знамо да у основи сваком морфолошком аналешком грађењу које узима вид механичког процеса мора увек лежати одређено и стабилно значење, због којег и настају промене форме. Највећи је недостатак овде што се није увидело да два *видска* акцента не може бити у облику одређеног вида, управо да ' акценат овде није видски акценат ни по постанку, нити данас, тамо где се он јавља напореда са ^ и " акцентом у облику одређеног вида. Морамо, дакле, узети у обзир и неке друге моменте, морфолошко-синтаксичке и семантичко-функционалне, који су пратили ову појаву у тако дугом временском развоју и на тако широкој територији, са таквом свеобухватношћу и толиком виталношћу. То су могли бити ови моменте:

1. Врло рано, управо у време кад ова појава почиње да се шири, тзв. заменичка промена одређеног вида продире на подручје неодређеног вида¹³ и ремети морфолошку равнотежу придевског вида.
2. Акценат код придева морао је тада постати семантичко-функционални видски акценат.
3. Дублетни акценат последњег слога у облику одређеног вида морао је тада такође постати семантичко-функционални акценат, само

¹³ „Стара је промена била именичка, али се она већ у најстаријим споменицима нашим није сачувала у потпуности, а није се сачувала ни у основним дијалектима нашим, штокавском и чакавском, тако да се мора претпоставити да су се важне промене у овом правцу извршиле већ у доисториском времену нашега језика“ (А. Белић, Речи са деклинацијом 1950, стр. 241).

не у видском смислу: он се тада морао привезати за функцију назива. Трајно везан за *придев врше*, он се ширио код свих описних придева — одвојено од видског придевског значења и описне придевске функције.

4. Код придева са кратким акцентом, типа *здѣв*: *здѣви* и *бисѣар*: *бисѣри*, морао је ' акценат једно време бити и у функцији видског акцента, што је знатно допринело његовом ширењу, јер ови придеви чине више од половине свих описних придева.

У време продирања заменичке деклинације на подручје неодређеног вида, кад су акценти постали видски, акценат крајњег слога морао је захватити све придеве с *крајњим* акцентом, једносложне и двосложне, али само у зависним падежима. Учвршћен у зависним падежима, он се затим проширио, као акценат системе, и у номинатив и вокатив и тако су ту настајали дублетни акценти код свих ових придева.

Ради прегледности узимамо прво једносложне придеве из типа *здѣв*: *здѣви*:

<i>мѣк</i> : <i>мѣки</i>	<i>бѣси</i> и <i>бѣси</i>
<i>мѣкѣга</i> : <i>мѣкѣга</i>	<i>бѣсѣга</i> и <i>бѣсѣга</i>
<i>мѣкѣм</i> : <i>мѣкѣм</i>	<i>бѣсѣм</i> и <i>бѣсѣм</i>
<i>мѣким</i> : <i>мѣким</i>	<i>бѣсим</i> и <i>бѣсим</i>

У свим зависним падежима морало је нестати обе средње парадигме, а према четвртој парадигми — где је сад акценат крајњег слога морао постати видски — на подручју зависних падежа настали су аналошки акценатски облици *мѣкѣга*, *мѣкѣм*, *мѣким*. Ова аналогија је сада била нужна, јер се видски облик са " акцентом морао губити услед једначења с обликом неодређеног вида. Сада је поново успостављена поремећена видска равнотежа и створен нов однос видских акцената: *мѣкѣга*: *мѣкѣга*, *мѣкѣм*: *мѣкѣм*, *мѣким*: *мѣким*. Наравно, уколико се одржавала стара именичка промена у неодређеном виду, утолико је могао постојати и стари акценат у облику одређеног вида: *мѣка*: *мѣкѣга*, *мѣку*: *мѣкѣм*.

Код ових придева је био сада трасиран нов однос видских акцената и нова акценатско-интонацијска слика: " — : ∪ ∩, нпр. *мѣкѣга*: *мѣкѣга*, *бѣсѣга*: *бѣсѣга*, *дѣвѣга*: *дѣвѣга*, *нѣвѣга*: *новѣга*, *ѣравѣга*: *ѣравѣга*, *ѣунѣга*: *ѣунѣга*, *слабѣга*: *слабѣга* итд.

Облици ж. р. су, знамо, и раније и потпуније изгубили именичку промену, па су нови акценатски односи код њих били стабилнији: *мѣкѣ*: *мѣкѣ*, *мѣкѣј*: *мѣкѣј*, *мѣку*: *мѣку*, *мѣкѣм*: *мѣкѣм*. Као ста-

акцентом типа *бѣсѣар* : *бѣсѣри* и *бѣсѣри*, па је и код њих Московљевић у поцерском говору претежно обележио само облике са ' акцентом, мада међу његовим примерима има доста правих придева врсте, који немају облика неодређеног вида, који никад не долазе у описној функцији и који су само са ' акцентом као семантичко-функционалним акцентом, нпр. *дѣснѣ*, *рѣчнѣ*, *мѣшкѣ* и сл. А проф. Белић је управо на основу оваквог Московљевићевог бележења ' акцента у одређеном виду као јединог акцента, и на основу Решетаровог бележења бројних дублетних облика, доносио закључак о великом ширењу тзв. акцента крајњег слога — наравно аналошким путем (в. Акц. студије стр. 43-44). Сад ми видимо да је било и стварних разлога његовом ширењу код ових придева где је он морао бити и видски акценат. Овај акценат код ових придева не долази као дублетни акценат, већ као замена " акцента — у свим зависним падежима, онда кад у говору преовлађује заменичка деклинација у неодређеном виду. Но постојање именичке промене у неодређеном виду омогућава постојање старог видског акцента ", који се јавља као дублетни акценат са ' акцентом. На крају, могли би се извести општи закључци о последицама продирања заменичке промене на подручје неодређеног вида : а) ширење ' акцента на све придеве с кратким акцентом — поглавито у зависним падежима, б) стварање дублетних акцената код ових придева — поглавито у номинативу (вокативу), в) дублетни акценти који су били створени из гласовно-морфолошких средстава, делом аналошки, разједначили су се према функцији : " акценат се везао за описну функцију, ' акценат за називну функцију.

Код једносложних придева са дугим акцентом, типа *блѣг* : *блѣгѣ*, видели смо, није било ремећења видских акцената, па је код њих забележено мало дублетних акцената у одређеном виду. Само мали број придева има ' акценат у одређеном виду према акценатском облику са ^ акцентом : нпр. *блѣгѣ* и *блѣгѣ*, *врѣћѣ* и *врѣћѣ*, *љѣшѣ* и *љѣшѣ*, *чѣсѣшѣ* и *чѣсѣшѣ*, *гѣсѣшѣ* и *гѣсѣшѣ* и др. Први облик је видски облик и долази у описној функцији, други се јасно одваја од првог и по значењу и по функцији. Облици *блѣгѣ*, *врѣћѣ*, *љѣшѣ* итд. нису видски облици, не долазе у описној функцији, већ увек долазе у називима као придев врсте : *блѣгѣ рѣкија*, *шѣрѣшѣ сѣр*, *чѣсѣшѣ сѣшѣ* и сл. Известан ограничен број назива са придевима из ове групе могао је бити створен путем синонимних придева из ове групе и оних из групе *мѣк* : *мѣкѣ* и *мѣкѣ* : нпр. *блѣгѣ рѣкија* према *слѣбѣ рѣкија*, *шѣрѣшѣ сѣр* : *мѣкѣ сѣр* (као семантичка опозиција), *врѣћѣ рѣкија* : *врѣлѣ рѣкија*, а онда према *блѣшѣ рѣкија* и *љѣшѣ рѣкија* итд.

Иначе у овој групи придева највише је типично описних придева, са пуним значењем описног придева, као што су нпр. *бѣо, црн, жути, крив, млад, жив, сѣд, лѣи, нѣм, лѣн, слѣи, сив, илав* итд. Њихов видски акценат у облику одређеног вида остао је нетакнут и он се користи у описној функцији, па и у именима, епитету, називима и сталним везама (в. горе примере на стр. 371).

Двосложни описни придеви су изведени придеви најстарије формације, тако да се они често више и не осећају изведеним: дeverбативни са *-ѣкъ*, нпр. *жѣдак, глѣдак*, деноминативни са *-ѣнѣ*, *-ѣрѣ*, *-ѣлѣ*, *-ѣхѣ*, нпр. *бѣсан, злѣшан, ирѣсан, вѣчан, глѣсан, јѣсан; хрѣбар, јѣдар, мѣдар, бѣштар, мѣдар, мѣкар; нагао, свѣшао, ѡбал, тѣѡиал, вѣшах* и др. Они се налазе у Даничићевим акценатским типовима *гѡрак* : *гѡрки* и *бѣштар* : *бѣштри*.

У време продирања заменичке деклинације на подручје неодређеног вида, створени су исти акценатски односи као и код једносложних придева, јер су ови придеви, будући да су са непостојаним *а*, у зависним падежима и одређеном виду остали двосложни.

гѡрак :	гѡрки	бѣстар :	бѣстри
гѡркога :	гѡркога	бѣстрѡга :	бѣстрѡга
гѡркѡм :	гѡркѡм	бѣстрѡм :	бѣстрѡм
гѡркиѣм :	гѡркиѣм	бѣстриѣм :	бѣстриѣм

У првом типу видски акценти су остали стабилни, управо акценти су сада постали видски акценти. У другом типу акценти четврте парадигме на подручју зависних падежа морали су у ово време постати нестабилни. Преко синонимних придева или семантичких опозиција из ове групе и групе *мрѣ* : *мрѣи* и *мрѣи* могли смо и код ових придева добити облик одређеног вида са акцентом крајњег слога : нпр. *вишѣкѡга* према *вишѡга*, *крейѣкѡга* : *здравѡга*, *хишѣрѡга* : *сиѡрѡга*, *ведѣрѡга* *челѣ* : *мрѣкѡга* *челѣ*, *вѣшѣга* : *новѡга*, *крайѣкѡга* : *дугѡга*. Или је ширење могло ићи унутар једне формације по линији синонимности : *вишѣкѡга* — *ирушѣкѡга* — *гишѣкѡга*, *глашѣкѡга* — *склишѣкѡга*, *љушѣкѡга* — *слашѣкѡга*, *крошѣкѡга* — *крейшѣкѡга*, *усѣкѡга* — *ишѣкѡга*, *нисѣкѡга* — *мрѣкѡга* итд. Или је аналошки акценат развијан у напоредној атрибутој служби придева : *гаднѡга*, *гнушнѡга*, *злѡбнѡга* и *јаднѡга*, *грѣшнѡга* и сл.

Успостављена је равнотежа видских акцената, и са обрнутим распоредом акцената према придевима са дугим акцентом, као и код једносложних придева што је :

гѡркѡга : *гѡркѡга* и *бѣшѣрѡга* : *бѣшѣрѡга*

као *блѡгѡга* : *блѡгѡга* и *мрѣѡга* : *мрѣѡга*.

ша̄мна̄ вилáјеша̄, као и називи са ' акцентом : *врúћа̄ хлѣба̄*, *млáдá̄ сýра̄*, *шúђá̄ човѣка̄*, из *чѣсúя̄ сúӣя̄*, *чѣсúя̄ чѣшл̄я̄*, од *вúӣя̄ рѣбра̄*, из *лáкá̄ шúдúа̄*, из *úлúӣкá̄ ша̄нúра̄*, *крúӣнá̄ драха̄*, *мр̄снá̄ јѣла̄*, *слáӣкá̄ вúна̄* ; два *úдснá̄ дáна̄*, два *úуӣнá̄ нáлога̄*, два *сúӣнá̄ нѣвца̄* — само са именичком променом (исп. два *мúја̄ брáӣша̄*, три *шúвúја̄ сúна̄*, са два два *дѣӣеша̄* и сл.), од *сúӣнá̄ цвѣћа̄*, од *úдснá̄ јѣла̄*, *мр̄кá̄ лúка̄* и сл.

Оваквој промени ових имена и назива мушког и средњег рода свакако су допринела имена и називи женског рода, јер су се видски облици женског рода у промени одавно изједначили : придев има исту промену и у атрибуту и у имену, нпр. *бѣлѣ̄ кúсѣ̄* : *бѣлѣ̄ кáфѣ̄*, *бѣлѣ̄ вúлѣ̄* и сл. Према промени *бѣлá̄ кáфа̄* — *бѣлѣ̄ кáфѣ̄* дошло је и : *бѣлú̄ лúк* — *бѣлá̄ лúка̄*, и даље : *Цр̄нѣ̄ рѣкѣ̄*, *Цр̄нá̄ вр̄ха̄*, *Кр̄ивѣ̄ Пáлáнкѣ̄* — *Кр̄ивá̄ Вúра̄*, *лúӣшѣ̄ гúјѣ̄* — *лúӣшá̄ рúса̄*, *лúӣшѣ̄ шúгѣ̄* — *лúӣшá̄ јáда̄*, *бѣлѣ̄ вúлѣ̄* — *бѣлá̄ лúца̄* итд. Имена и називи су могли развити овакву деклинацију и с тога што се они осећају као посебне лексичке јединице, што је придев у њима одвојен од описне атрибушке функције. Нарочито називи са посебним ' акцентом и придевом врсте осећају се као засебне речи. На њих су називи женског рода исте врсте могли вршити јак утицај : *врúћѣ̄ рáкије̄* — *врúћа̄ хлѣба̄*, *лáкѣ̄ кúћиáѣ̄* — *лáкá̄ шúдúа̄*, *мр̄кѣ̄ мáрамѣ̄* — *мр̄кá̄ лúка̄*, *úлúӣкѣ̄ цúиелѣ̄* — *úлúӣкá̄ ша̄нúра̄*, *шѣшкѣ̄ арӣшлѣ̄ријѣ̄* — *шѣшкá̄ шúдúа̄*, *крúӣнѣ̄ сúидкѣ̄* — *крúӣнá̄ драха̄*, *мр̄снѣ̄ úӣшѣ̄* — *мр̄снá̄ рúчка̄*, *úдснѣ̄ сáрмѣ̄* — *úдснá̄ јѣла̄*, *слáӣкѣ̄ úрѣјѣ̄* — *слáӣкá̄ вúна̄* и сл. Ако би се пришло стварима чисто формално, могао би се овај акценат забележити као акценат неодређеног вида, што би наравно била погрешка.

Кад се придев у именима, епитету и називима мења овако по именичкој промени, ствара се привид акценатских дублета у неодређеном виду и поставља се ту једно лажно питање дублетних акцената у неодређеном виду код придева. Облик неодређеног вида, рекли смо већ, представља придѣвску реч, он је носилац пуног стварног значења придева, јединственог недељивог значења придевске речи, па према томе може имати само један акценат. Само ако придевска реч развије два посебна значења, може имати два акцената као семантичко-диференцијалне акценате : нпр. *грдан* : *грднú̄* и *грднú̄* = ружан, јадан и *грдан* : *грднú̄* = огрожан ; *шрúдна̄* (жена) : *шрúднá̄* и *шрúдан* : *шрúднú̄* = уморан.

Како, онда, треба разумети читав низ придева са дублетним акценатима у облику неодређеног вида, које су забележили Д. Вушовић¹⁵, Г. Ружичић¹⁶ и Ј. Вуковић¹⁷ — из Даничићевог акценатског

¹⁵ СДЗБ III, 51.

¹⁶ СДЗБ III, 144.

¹⁷ СДЗБ X, 281—282.

типа *гѡрак* : *гѡрки* : *бијѣсан* и *бијѣсан*, *гладан* и *гладан*, *гѣдан* и *гѣдан*, *бѣдан* и *бѣдан*, *вријѣдан* и *вријѣдан*, *дѣжан* и *дѣжан*, *жѣдан* и *жѣдан*, *кѡбран* и *кѡбран*, *крѣсан* и *крѣсан*, *мѣсан* и *мѣсан*, *снајжан* и *снајжан*, *сѣидан* и *сѣидан*, *сѣрѣшан* и *сѣрѣшан*, *шѣман* и *шѣман*, *шијѣсан* и *шијѣсан*, *шѣрдан* и *шѣрдан*.

Претпостављам на основу ових примера да је у овим нашим говорима, најпрогресивнијим иначе, најдаље отишао и поменути развитак именичке деклинације облика одређеног вида код придева у именима, епитету и називима, па је у тим говорима створен и нов номинатив : нпр. према *бијѣснѣ њсѣ* и *бијѣсан њсѣ*, према *гладнѣ бѣва* и *гладан бѣв*, *жѣднѣ кѡња* и *жѣдан кѡњ*, према *гѣднѣ чѡвѣка* и *гѣдан чѡвѣк*, *мѣснѣ рѣчка* и *мѣсан рѣчак*, *шѣмнѣ дѣлака* и *шѣман дѣлак*, *шѣрднѣ чѡвѣка* и *шѣрдан чѡвѣк*, *кѡбрнѣ драха* и *кѡбран драх*. Све су ово акценти одређеног вида, само је именичка промена овде замаглила видске односе. Отуда је Вушовић одмах на почетку одељка о придевима могао написати : „Најпре ћу овде напоменути да се у овом дијалекту ни у колико не гледа на правилну употребу одређеног и неодређеног вида. Примера би се у том погледу нашло врло много : Ево тебе и данас *жива*. . . Да почнем иза овог *лијѣа* рѣчка“ (стр. 49). Карактеристично је што В. није акцентовао примере. Он је гледао вид у промени придева — могло би се закључити по томе што не акцентује придевски облик. Генитив може бити и *иза лијѣа рѣчка*, одн. *лѣа рѣчка* и *иза лијѣѣ рѣчка*, одн. *лѣѣ рѣчка*. Необична је употреба овде показне заменице *овог*, која знамо долази кад је облик одређеног вида у описној функцији : *овог лијѣѣ рѣчка*. Но у овом говору где се назив *лијѣѣ рѣчак* мења именички : *лијѣѣ рѣчка*, није необично ни *овог лијѣѣ рѣчка*, као *бијѣснѣ њсѣ*, *рѣјѣѣ дѣласка*, *гѣднѣ чѡвѣка* и сл. Необичност је овде у томе што показна заменица *овај* долази у атрибуту напореда с придевом у именичкој промени (што у књижевном језику нема), међутим придев има акценат одређеног вида.

Други акценатски облик, дакле, у горе наведеним паровима мора бити облик одређеног вида, јер то његов акценат потврђује. Нестабилна видска форма (промена) управо је учинила стабилним видске акценте. Зато се не може схватити да ови говори са најмодернијом акцентуацијом руше стабилне видске акценатске односе и ремете општу систему семантичко-функционалних видских акцената код придева, која је стабилна и врло изразита на целој територији новијих говора новоштокавских. Са овим отпада и могућност да ови придеви иду у два акценатска типа, јер то би значило да може бити четири

Узећу неколико група придева према њиховим формацијама, градивних и присвојних, где је акценат последњег слога нашао велику примену, и са истом функцијом коју има код описних придева.

Најпре би дошли они изведени придеви који немају описне функције²¹, већ су прави придеви врсте. Њихово значење није ни значење градивног или присвојног придева, па ни описног придева, већ је њихово значење апстрактно значење генитива врсте. Они су, међу изведеним придевима, могли послужити као образац за грађење придева врсте : *глѹхѹ, дѣснѹ, кѡснѹ, крѣчнѹ, крѣснѹ, ловнѹ, нѡћнѹ, рѹчнѹ, сѹѣрнѹ, ѿдрнѹ, ѿрѹшнѹ, цвѣтнѹ, чѣснѹ, реднѹ* (Даничић, Срп. акц. 222) : нпр. *глѹхнѡ нѣдѣлѡ, дѣснѡ рѹкѡ, кѡснѹ брѹс, крѣчнѡ млѣкѡ, крѣснѡ ѹмѣ, ловнѹ ѹдѣс, нѡћнѹ мѣр* (ветар), *рѹчнѹ дѣвѣр* (сат, рад), *сѹѣрнѡ жѣтѹшѡ, ѿдрнѹ ѹдѣс, ѿрѹшнѹ хлѣб, цвѣтнѡ нѣдѣлѡ, чѣснѹ ѹбѣсѹ, реднѡ* (исп. *свѣ реднѡ*, тј. по обичају, како је ред); затим : *бѹбнѡ дѣнѡ, дѡчнѡ дѹѹлѡ, ѹшнѡ шкѡлѡкѡ, ѹдѣтнѡ кѡсѹ, зѹбнѹ камѣнѡцѡ, лѣђнѹ и врѡшнѹ ѹѣшлѣновѹ, бѹѹтнѡ кѡсѹ; ѹдѣлѡскѹ мѣш* (топ, радови), *гѡрѡскѹ ѹдѣшѡк, мѹшкѹ крѡј* (глас, дете, послови), *жѣнѡскѹ крѡј* (глас, дете, послови, рад, петко). Неки од ових придева су развили пуно значење описног придева (какав ?), па као такви имају посебан акценат и видске облике : док *цвѣтнѹ* као придев врсте стоји према *Цвѣтѹ*, придев *цвѣтанѹ* : *цвѣтнѹ* (цвѣт) = који је пун цветова, цвећа, а затим напредан, нпр. *цвѣтанѹ вѣшѹ*, врт је *цвѣтанѹ*, овај *цвѣтнѹ вѣшѹ* ; то је било *цвѣтнѡ дѡбѡ* наше књижевности, *цвѣтанѹ грѡд* и сл.; придев *чѣснѹ* : *чѣснѹ* = поштен, нпр. *чѣснѹ жѣвѡѹѹ*, *чѣснѹ рѣчѹ*, *чѣснѹ ѹмѣ*, *чѣснѹ љѹдѹ*, његов живот је био *чѣснѹ*, борба је била *чѣснѹ*, његов *чѣснѹ жѣвѡѹѹ* и сл. Придеви *мѹшкѹ* и *жѣнѡскѹ* могу бити и описни придеви са "акцентом и у облику ср. рода (супстантивизирано) : *мѹшкѹ*, *жѣнѡскѹ* = мушко чељаде, женско чељаде, нпр. Буди *мѹшкѹ* (мушкарац), проклето *жѣнѡскѹ*, *жѣнѡскѹ мѹшкѡм* не верује, прођоше путем двоје *мѹшкѹ* и двоје *жѣнѡскѹ* и сл.

Суфикси *-нѹ*, *-скѹ* код ових придева јављају се као структурни суфикси, па се и акценат крајњег слога, касније ' акценат на претпоследњем слогу, везао за суфикс као суфиксни акценат — будући да су се функција суфикса и функција акцената поклапале : и суфикс и акценат су у функцији придева врсте.

Друга група изведених придева најближа претходној били би двосложни придеви на *-нѹ* и *-нѹѹ*, који се код Даничића налазе под II за аа) тип *бѡгѡшѹ* : *бѡгѡшѹѹ* :

²¹ Они не могу бити употребљени у предикату, што сведочи да нису описни придеви.

јџмен : *јџменї*, *двсен* : *двсенї*, *дгњен* : *дгњенї*, *сїџаклен* : *сїџакленї* ; *ндвчан* : *ндвчанї*, *дгњан* : *дгњанї*, *їџрњан* : *їџрњанї*, затим само : *бџдренї*, *бџрашненї*, *вїленї*, *жџїшвенї*, *кџлїшвенї*, *їџакленї*, *сїленї*, *свџечанї*, *чџбренї*, *шїџїчанї* (стр. 217). Ови придеви значе чега је што (у смислу генитива посесивног, нпр. *двсенџ слџма* = слама овса), за *шїџа* је што, нпр. *ндвчанџ кџса* = кеса за новац, *наџк на шїџо*, нпр. *сїџакленї їдглед* = хладан, укочен поглед. Та њихова значења су апстрактнија од значења описних, градивних и присвојних придева, зато мислим да они не долазе, или ретко долазе, у описној атрибутској служби, већ само у описној предикатској служби, и то са основним обликом *јџмен*, *двсен* итд., нпр. хлеб је *јџмен* (од јечма), слама је *двсена* и сл. У овом облику се чува основно значење ових придева. Други њихов облик: *јџменї*, *двсенї* итд. служи за називе, као придев врсте и не долази у описној придевској функцији, кад се показују стварне особине предмета : *јџменї хлџб*, *двсенџ слџма*, *ндвчанџ кџса*, *дгњенї гџдм* и сл. Зато код ових придева, који нису описни придеви, не треба горње облике сматрати видским облицима, јер они то нису. Облици *јџмен*, *двсен*, *дгњен*, *сїџаклен* итд. су основни облици придева који чувају основно значење придева и долазе у описној функцији, а облици са *-ї* су форма придева врсте у називима²².

У колико се у облицима *јџменї*, *двсенї* итд. осећало још основно значење и описна функција, ови су придеви развили посебан облик са посебним акценатом крајњег слога за функцију назива. Даничић је забележио код ових придева дублетне акценатске облике *новчџнї*, *бџрашненї* и *чџбренї*, а могло би бити и *јџменџ їдџе* (поље под јечмом), *овсенџ їдџе* (п. под овсом), *сїџакленџ бџшїџа*, а затим је Д. навео читаву групу придева искључиво с акценатом крајњег слога : *бџшченї*, *вџзмџнї*, *зобџнї*, *їгленї*, *јџсїрџнї*, *кавџнї*, *кџључџнї*, *лаџђџнї*, *сунчџнї*, *цџрквџнї* (стр. 218).

Примена оваквих акценатских облика ових придева види се у оваквим називима : *новчџнї зџвџд*, *новчџнї їџрџменї* (исп. *новчџнїк*): *ндвчанџ кџзна*, *ндвчанї зџјџм* (исп. полупредикативно *ндвчан чџвџк*); *бџрашненџ индџсїџрїџја*, *бџрашненџ їџбрџба* : *бџрашненї кџлач*; *чџбрџнџ мџра* (= мера чџбром) : *чџбрџнї дџбрџч*; *бџшченџ кулїџуре* : *бџшченџ дџграда*; *вџзмџнї їџндеџљџк*; *їгленї рџд* : *їгленџ їџши*; *кавџнџ кџшїџчїџца*, *кавџнџ лџнче* (исп.

²² У народним говорима овако и градивни придеви на *-ов* (од имена дрвећа) образују са *-ї* придев врсте : нпр. *дрџновї кџлїн*, *врџбовї їџруш*, *лџсковї шїџїџї*, *шїџвовї кџмур*, па и : *бџковџ гџраџа*, *хџрасїџовџ гџреџа*, *шїџвовџ гџраџа* и сл. — Гружа (в. А. Пецо, *Говор источне Херцеговине*, Б. 1964, § 245 : *дрџновї їџџн*, *лџзовї лїџсї*, *бџковї кџлац*).

кавѣнисаѣи): *кавѣнѣ мѣрѣс*, *кавѣнѣ бѣја*; *кључанѣ рѣѣа*; *сунчанѣ сѣсѣѣм*, *сунчанѣ енѣргија* (исп. *сунчанѣник* = сат или сунцокрет): *сунчанѣ ѣдге*, *сунчанѣ залазак*, затим *сунчан дан* или *сунчан дан* = дан пун сунца, *сунчан* трп. придев; *црквѣнѣ мѣш*, *црквѣнѣ ѣшѣтор*, *црквѣнѣ зѣдна* (исп. *црквѣнѣак*): *црквѣнѣ вѣрѣша*, *црквѣнѣ имѣнѣ*, *црквѣнѣ драх* и сл.; исп. То ми је и *црквѣнѣ* и *мрѣшѣнѣ*, тј. једно одело које имам, за цркву и за укуп.

Придев *свѣчанѣ* (: *свѣтац*), који је Даничић забележио само у овом акценатском облику, првобитно је значио „за свеца“: *свѣчанѣ рѣхо* (= одело за свеца, за празник), *свѣчанѣ дан* (= дан посвећен свецу, празнични дан); данас је он и описни придев са пуним значењем (какав?), па има и видске облике *свѣчан*: *свѣчанѣ*, нпр. *свѣчанѣ дѣчек*, *свѣчанѣ рѣчак*, *свѣчанѣ гѣвор*, дѣчек је био *свѣчан*, рѣчак је био *свѣчан* и сл.

Придев *сѣѣаклен*: *сѣѣакленѣ*, овако забележен код Даничића, са овим акцентом има апстрактно значење „као стакло“, али он може имати и значење градивног придева с " акцентом: нпр. *сѣѣаклен крѣв*, као *бѣкрѣн сѣд*, према коме стоји облик *сѣѣакленѣ* — као придев врсте, нпр. *сѣѣакленѣ инѣдусѣѣрија*, *сѣѣакленѣ бѣшѣша* и сл.

Трећа група придева, који могу имати акценат крајњег слога били би изведени градивни придеви на *-анѣ* *-ѣанѣ* и *-ѣнѣ*, који се налазе у Даничићевом акценатском типу *дрѣн*: *дрѣнѣ*, дати под II 4а). Одмах ћемо рећи да се установљивање видских облика код ових градивних придева не може правдати, и да су акценатски облици код њих као што је *дрѣнѣ* *нереални*²³.

То су ови градивни придеви: *зѣлан*, *кѣшѣѣан*, *кѣшѣѣан* (: *коска*), *чѣхан*, *вѣшѣѣан*, *дѣшѣѣан*, *зѣмѣлан*, *лѣжан*, *лѣчан*, *рѣжан*, *сѣчан*, *снѣжан*; *бѣкрѣн*, *вѣчен*, *гѣздѣн*, *дрѣн*, *кѣмен*, *лѣнен*, *лѣден*, *мѣслѣн*, *ѣрдѣсен*, *ѣрѣшен*, *слѣмен*, *сѣкнѣн*, *сѣѣлен*, *сѣбрѣн* (*сѣбрѣн*), и ови који нису градивни: *вѣшѣрен*, *вѣден*, *мѣрѣн*, *мѣден* (: *мѣд*), *ѣѣѣрен*, *сѣѣдѣн* (стр. 220).

Код већине ових придева Даничић је записао акценатски облик придева врсте: *зѣланѣ*, *кѣшѣѣанѣ*, *чѣханѣ*, *вѣшѣѣанѣ*, *зѣмѣланѣ*, *рѣжанѣ*, *снѣжанѣ*; *водѣнѣ*, *гѣздѣнѣ*, *лѣденѣ*, *мѣрѣнѣ*, *мѣслѣнѣ*, *сѣѣдѣнѣ* (стр. 220), а затим ове придеве који су дати само са акцентом крајњег слога: *брѣшѣвѣнѣ*, *брѣдѣвѣнѣ*, *блѣшѣвѣнѣ*, *одрѣнѣ*, *ѣшѣѣанѣ*, *рѣбрѣнѣ*, *рѣшѣквѣнѣ*, *солѣанѣ*, *шѣквѣнѣ*, *уѣанѣ* (стр. 221) — за које се може рећи да су чисти

²³ Акценте градивних придева у овом акценатском типу Даничић је могао нормирати према акцентима неколико придева које је овде унео, а који нису градивни, већ описни: *вѣден*: *вѣденѣ*, *вѣшѣрен*: *вѣшѣренѣ* и *ѣѣѣрен*: *ѣѣѣренѣ*.

дйвнї): *снѣжна бѡја, снѣжне лавине, снѣжне ѡахуљѡце, снѣжни бѡлѡна, снѣжни чѡвек* и сл.

Прави градивни придеви на -нѣ, као што је *бѡкрен*, немају видске акценте, јер они немају ни видска значења. Њихово значење се поларизује на другој основи: а) у описној функцији (атрибутској, предикатској и полупредикативној употреби) они чувају пуно значење градивног придева — кад имају " акцент — *бѡкрен*, б) у називној функцији они као придеви врсте примају наставак -ѡ, *ѡ, ѡ, ѡ*, и друге акценте. Неки од ових придева развили су и значење описног придева и тада они имају видске облике.

— *бѡкрен* (од бакра) — *бѡкрени* и *бакрени*: нпр. *бѡкрен сѡд*, он је *бѡкрен*; *бѡкрени сѡдови*, овај *бѡкрени кѡзан*, *бакрени лѡм*, *бакрени жѡца* — придев још има градивно значење; али *бакрени индѡсѡрија* — кад придев нема више значење градивног придева. Са значењем описног придева *бѡкрен*: *бѡкрени* (боје бакра), нпр. *бѡкрено небо*, н. је *бѡкрено* и *бѡкрени бѡја*, *бѡкрени шѡн* и сл.

— *вѡнен* (од вуне) — *вѡнени* и *вунени*: *вѡнен шѡѡф*, оѡ је *вѡнен*; *вѡнени грѡдњѡк*, овај *вѡнени ѡлѡм* — чува се значење градивног придева, али више није у описној функцији, већ у називу; али *вунени ѡрѡрада*, *вунени индѡсѡрија*, тј. и. чија је сировина вуна.

— *гѡзден* (од гвожђа) — *гѡздени* и *гвоздени*: *гѡзден клинѡц*, он је *гѡзден*; *гѡздени клинци*, овај *гѡздени клин*; али *гвоздени мајдан*, *гвоздени индѡсѡрија* (исп. *гвоздениѡк*). Пренесено значење: ту је потребна *гѡзденѡ рука*, *гѡздени ѡук* и сл.

— *дрѡен* (од дрвета) — *дрѡени* и *дрвени*: клин је *дрѡен*, *дрѡен клин* (полупредикативно); *дрвени клин* (: *гѡздени клин*), *дрвени кѡла*, *дрвени ѡурија* (: *камени ѡурија*), *дрвени клѡѡа* (: *камени клѡѡа*); али: *дрвени ѡѡѡац*, *дрвени индѡсѡрија* (боље од *дрени индѡсѡрија*); затим преносно значење, описни придев у функцији придева врсте: *дрвени адѡкаш*, *дрвени Мѡрија* и сл.

— *камен* (од камена) — *камени* и *камени*: *камен сѡѡ*, оѡ је *камен*; *камени сѡѡ*, овај *камени сѡѡ*, овај *камени зѡд*, *камени клѡѡа*, *камени кѡришѡ*; али *камени мајдан*, *камени индѡсѡрија* (исп. *камениѡк*); као описни придев: *камени сѡѡце*, *камени грѡди* (хладне) и сл.

— *ланен* (од лана) — *ланени* и *ланени*: конац је *ланен*, *ланен кѡнац*; *ланени кѡнац*, овај *ланени кѡнац*, *ланени ѡлѡшино*, *ланени кѡшуља*; али: *ланени ѡѡље*, *ланени индѡсѡрија* и сл.

— *леден* (од леда) — *ледени* и *ледени*: *леден сѡѡѡѡ*, оѡ је *леден*; овај *ледени сѡѡѡѡ*, *ледени кѡра*; али *ледени индѡсѡрија* (исп. *ледениѡк*); као описни придев *леден*: *ледени*, нпр. *леден вѡшѡр*, оѡ је *леден*, *леден*

идглед; *леденѣ срѣце*, *леденѣ грѹди*; затим придев друге формације *ледан*: *ледни*, нпр. Шта то тресе моје *леднѣ грѹди*? — Змај, И њу презре *срѣца ледна* — Митровић.

— *сламен* (од сламе) — *сламенѣ* и *сламенѣ*: *сламен крѣв*, он је *сламен*; *сламенѣ шѣшир*, овај *сламенѣ шѣшир*; али и *сламенѣ шѣшир* (: *чованѣ шѣшир*) исп. *сламенѣ* (цвеће).

— *сиѣклен* (од стакла) — *сиѣкленѣ* и *сиѣкленѣ*: *сиѣклен бѣкал*, он је *сиѣклен*; *сиѣкленѣ идсѹђе*; *сиѣкленѣ баишиѣ*;

— *сѹкнен* (од сукна) — *сѹкненѣ* и *сукненѣ*: *сѹкнен гѹњ*, он је *сѹкнен*; *сѹкненѣ гѹњ*; али: *сукненѣ шѣкање*, *сукненѣ ирѣрада* и *сукненѣ одѣло* и сл.

— *срѣбрн* (од сребра) и *срѣбрен* — *срѣбрни* и *срѣбрени*: *срѣбрн саиѣ*, он је *срѣбрн*; *срѣбрни саиѣ* и *срѣбрни саиѣ*, *срѣбрно идсѹђе* и *срѣбрно идсѹђе*; али *срѣбрени рѹдник*, *срѣбрени сјај* и сл.

— *свилен* (од свиле) — *свилени* и *свилени*: *свилен кѣнац*, он је *свилен*; *свилени кѣнац*, *свиленѣ хаљина*, *свиленѣ илаишино*; али *свиленѣ шѣкање*, *свиленѣ индѹсѣриѣ*, *свиленѣ кѣшуља* и сл.

Даничић је последњи пример *свилен* унео у два акценатска типа: овде у тип *дѣвен*: *дѣвени* и *раније* у тип *зѣлен* (зелѣна): *зѣленѣ*. То значи да у основном придевском облику са повећањем броја слогова акценат мења место, одређени вид, пак, задржава непромењен акценат: *свилен кѣнац* — *свилена кѣнца* (*свиленѣ кѣнца*): *свилени кѣнац* — *свиленѣ кѣнца*; *свилена мѣрама* — *свиленѣ мѣрамѣ*: *свиленѣ мѣрама* — *свиленѣ мѣрамѣ*; *свиленѣ илаишино* — *свилена илаишина* (*свиленѣ илаишина*): *свиленѣ илаишино* — *свиленѣ илаишина*.

Ја мислим да се код свих градивних придева такође мења акценат од " на ` у деклинацији облика м. рода и у облику ж. и ср. рода:

— *бакрен сѹд* — *бакрена сѹда* (*бакренѣ сѹда*), *бакрена иѣисѣ*, *бакрено идсѹђе* (: *бакренѣ идсѹђе*).

— *гвѣзден клин* — *гвѣздена клина* (*гвѣзденѣ клина*), *гвѣздена дѣрада* (: *гвѣзденѣ дѣрада*), *гвѣздено ѹже*, (: *гвѣзденѣ идсѹђе*, *гвѣзденѣ дѣба* и сл.).

Кад се основни облик мења по заменичкој промени: *бакрен* — *бакренѣ* — *бакренѣм* — *бакренѣм*, он се изједначава у зависним падежима са називним обликом *бакрени* — *бакренѣ* — *бакренѣм* — *бакренѣм*. У овој прилици ја мислим да је и настао акценатски облик *бакренѣ* — *бакренѣм* — *бакренѣм*, а онда и ном. *бакрени* — као нов акценатски облик за придев у називу. Тако исто и: *гвѣзденѣ*, *дѣвенѣ*, *вунѣнѣ*, *каменѣ*, *ланѣнѣ*, *ледѣнѣ*, *сламенѣ*, *сиѣкленѣ*, *сукненѣ*, *срѣбренѣ*, *свиленѣ* и сл. Ми видимо, сад, како су се акценатски односи умножили код ових придева услед продирања именичке промене на подручје про-

мене основног придевског облика. Наравно, ове промене вреде и за облик ж. и ср. рода. И овде, као и код описних придева, заменичка промена условљава стварање нових акценатских облика с акценатом крајњег слога.

— *дрвен клин* — *дрвена клина* (*дрвенѡг клина*), *дрвена кушка* (: *дрвенā клија*), *дрвено коришо* (: *дрвенѡ идсѹђе*) итд. Коначно, за градивне придеве би био овакав акценатски тип: *дрвен* (*дрвена*) — *дрвенѣ* и *дрвенѣи*, *чдван* (*чдована*) — *чдованѣ* и *чдованѣи*.

Из претходне формације придева на — *енѣ* издвојио сам придеве: *вдишрен*, *вдден*, *мдрвен*, *мдден* (: *мѣд*), *идишрен*, *свадбен*, који нису градивни придеви, већ описни и придеви врсте, који такође имају акценат крајњег слога:

— *вдишрен*: *вдишренѣ*, *вдишрени* и *вадишренѣ*: *вдишрен гдѡбр*, он је *вдишрен*, *вдишрен идглед*; онај *вдишренѣ идглед*, вој. *вадишренѣ идложсј* (са кога се отвара ватра), *вдишренѡ кришиѣње*; *вадишренā сийижија*.

— *вдден*: *вдденѣ*, *вдденѣи* и *воденѣ*: *вдден ѣлѡд*, он је *вдден*, *вддена крушка*, *вддено вино*, оно је *вддено*; овај *вдденѣ ѣлѡд*, ова *вдденā крушка*, то *вдденѡ вино*; *вдденѣ ѣушѣви*, *вдденѣ ѣросидрије*; *воденā шѣква*, *воденѡ буре*, *воденā ѣрѣвѣда*, *воденѣи цѣѣи* и сл., исп. *воденѣица*, *воденѣѡк*.

— *мдрвен* мислим да не постоји, већ само придев врсте *мдрвенѣ* и *мдрвенѣи*: нпр. *мдрвенѣи вдишар*, *мдрвенѣи ѣијац*;

— *мдден*: *мдденѣ* и *меденѣ*: *мдден кѡлѡч*, он је *мдден*; *меденѣи кѡлѡчи* — *меденѡг кѡлѡча* и *меден кѡлѡч* — *меденѡг кѡлѡча*, а онда и *меденѣи кѡлѡч*.

— *идишрен*: *идишрени* и *идишренѣ*: *идишрен рѹчак*, он је *идишрен*, *идишрено јѣло*, *идишрене цѣне*, све је *идишрено*; *идишренā заѣришка* (са паприком); *идишренѣи венѣи* (в. од паприке) и сл.

— *свадбен*: *свадбенѣ* и *свадбенѣи*: *свадбенѣи свѣчанѡстии*, *свадбенѣи ѣуѣи*, *свадбенā идѡрка*; *свадбенѣи дѡни*, *свадбенā чуѣшура* и сл.

— *венчан*: *венчанѣ* (: *венѡц*) и *венчанѣи*: има *венчан* облик (облик венѡца), *венчанѣи крѹг*, *венчанѡ цѣвѣе* (за венѡце), *венчанѣи ѣланѣне* и *венчанѣи ѣланѣне* (исп. *венчанѣица* = поткровна греда); од трпног придева је *венчанѣи*: *венчанѣи* и придев врсте *венчанѣи*: он је *венчанѣи*, *венчанѣи мѹж*, али *венчанѣи кѹм*, *венчанѣи ѣрѣѣен* (са венѡчаѣа), *венчанѣи хѡлына*, *венчанѣи дѡѡер*.

Прави придеви врсте су они који су изведени са —*ѣи* и —*ѣиѣ* од присвојних придева, и са акценатом крајњег слога: *чѡркѡвѣи*, *дрѡзгѡвѣи*, *керѡвѣи*, *кѡсѡвѣи*, *ѡсѡвѣи*, *ѣужѡвѣи*, *мужѡвѣи*, *синѡвѣи*, *зѣидѡвѣи*; *ѡѣинѣи*, *башѣинѣи*, *ѣашѣинѣи*, *ѣлѣиѣнѣи* (месец), *кнезѡвѣи*, *кумѡвѣи* (момак), *сваидѡвѣи* (песма), *макѡвѣи* (карта), *змајѡвѣи*, *жидѡвѣи*, *ѣѡ-*

Резюме

ОДИН СПЕЦИАЛЬНЫЙ АКЦЕНТ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ У ВУКА,
У ДАНИЧИЧА И В НАРОДНЫХ ГОВОРАХ

Игрутин Стевович

(1) Автор отметил в говорах центральной Сербии (Гружа, Рудник, Качер) особую форму некоторых народных терминов: *мѣкѣ сѣр*, *чѣсѣѣ сѣѣѣ*, *врѣѣѣ рѣѣѣѣ*, *ѣѣѣѣ ѣѣѣѣ*, *ѣѣѣѣ дѣѣѣѣ* и под. Особенности этих выражений заключаются в следующем:

а) Акцент ' в полной („определенной“) форме вместо " или ^: *мѣкѣ* вм. *мѣкѣ*, *чѣсѣѣ* вм. *чѣсѣѣ*, *врѣѣѣ* вм. *врѣѣѣ*, *ѣѣѣѣ* вм. *ѣѣѣѣ*.

б) Описательное прилагательное не находится здесь в своей основной, т. е. в атрибутивной описательной функции, при действительном описании предмета (какой?), а имеет особую функцию: оно служит для обозначения характеристики, по которой предмет выделяется в обособленную разновидность (какой? какого вида?); здесь происходит лексикализация прилагательных, а их акцент является признаком новой функции, он становится функционально-семантическим акцентом.

(2) После приведения многочисленных примеров такого акцента у Вука и Даничича и еще более многочисленных доказательств с широкой территории народного языка в работах по новоштокавской диалектологии, автор переходит к пояснению происхождения этого акцента.

(3) Происхождение акцента ' в полной („определенной“) форме описательных прилагательных — пользуясь сравнительным методом — объясняли Решетар и Белич, считая, что это старый праславянский акцент на конечном слоге. А. Белич объяснял его возникновение и на основании фонетических данных, а при помощи законов аналогии и его распространение; он считал, что этот акцент в некоторых говорах преобладает в роли акцента-определителя полной формы.

(4) Автор находит, далее, что в распространении и сохранении этого акцента решающую роль сыграли: проникновение так называемого прономинального склонения в область кратких („неопределенных“) форм прилагательных, а также и синтаксическая функция прилагательных с ' акцентом; он считает, что этот акцент, будучи функционально-семантическим, распространялся в случаях употребления прилагательного в специфических обозначениях.

Когда прономинальное склонение проникло в сферу неопределенного вида, акцент тем самым прикреплялся к форме прилагательного, и в таких обстоятельствах акцент ' занял место акцента " во всех прилагательных, имевших " на корневом слого.

Акцент ' заменил акцент ^ (находящийся в именительном пад.) — имея в виду большую устойчивость этого последнего — лишь в случае семантических оппозиций данных прилагательных и прилагательных с кратким ударением: *švrđī* (вм. *švrđī*): *měki*, *šěški* (вм. *šěški*): *lāki*, *mřsni* (вм. *mřsni*): *īdsni* и т. д.

(5) Автор указывает на факт, что склонение прилагательных во многих случаях не имеет отношения к их форме („виду“): прилагательное в составе имен, названий или в роли постоянного эпитета может склоняться и как существительное.

(6) Наконец, автор объясняет дальнейшее распространение акцента ' в прилагательных притяжательных и в прилагательных, обозначающих состав, материал (опираясь на примеры из Даничича); и в этих случаях он остается функционально-семантическим акцентом.